

«Кайчынын энчизи»

Алтай Республиканын Эл кайчызы, фольклорист,
Арасейдин бичиичилер Биригүзинин турчызы

Николай (Шуну) Кокурович Ялатовтын

95 жажына учурлай

«Мен чөрчөкти беш, алты жаштан ала сүүп уккам. Кышкы узун түндерде кайчы кайлаганда, мен кай токтобогончо чек уйуктабайтан эдим. Озогы кеп сөс бар: «Көрүже-көрүже көөш эдер» деп. Онызы чын болор. Мен ол өйлөрдө кайды кичееп уккан учун, оны айдар аргалу болуп калдым, чөрчөкти топшуур ла да кайлаарым, тегин де айдарым».

Н. К. Ялатов

Н. К. Ялатов 1927 жылда Шабалин аймакта Коркобы деп журтта чыккан. Сөөги майман. Адазы Кокур, уулына беш-алты жаш кирерде, жада калган; энези, Семейон – кожончы киж, таадазы – Сыран деп атту кайчы киж. Н. К. Ялатов кайды бала тужынан ала Сыран таадазынан угуп келген.

Николай Кокурович төрт класстын кийнинде жети жылдык школды божоткон. Үредүнинг кийнинде, школдо, эмезе интернатта балдарга чөрчөк айдып туратан.

1941-1944 жылдарда калада зооветеринарный техникумды божодып јат. Үредүзин божодоло, малдын јиит эмчизи Шебалин аймактын Каспа, Апшыйакту, Беш-Өзөк, Ак-Јол ло онон до өскө журттарында иштеген. Ол до өйлөрдө, бу ла иштеген јерлерде улус ортодо кай чөрчөктөрин көдүринилү айдып, јаан таскамал алган.

1950 жылда киж алып, үч уул ла бир кыс чыдаткан. Је бир катап, јаан јеткер болуп, ол аттан јыгылып, көстөринен кенеп калган.

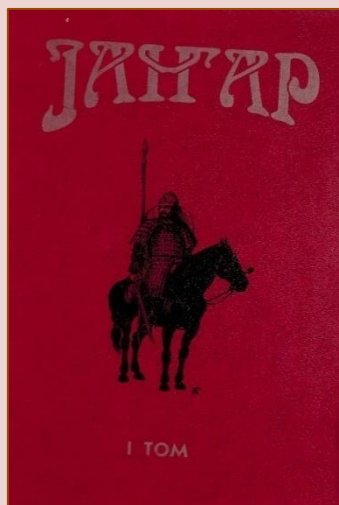
Николай Кокурович билер чөрчөктөрин бойы да бичиир, улуска да бичидер болгон. Кай да, тегин де чөрчөктөрд, ол 1960-чы жылдардан ала бичип көндүгип, кепке базып баштаган.

1938 жылда, 105 јаштуда Сыран таадазы јада каларда, Коркобынан Јентегеш деп журтка, база бир таадазына, (энези јанынан) энези Семейонло кожо јанып келгилеген. Коркин Кечек таадазы, кызынын уулы албатынын оос чүмдемелин көгүске бек алынып турганын көрүп, база јаан ајару эткен. Кечек Коркин албатынын оос чүмдемелин база элбеде билер болгон. Таадазынын чөрчөктөрин Николай санаага салып, бичип, газетке, бичикке кепке базып туратан.

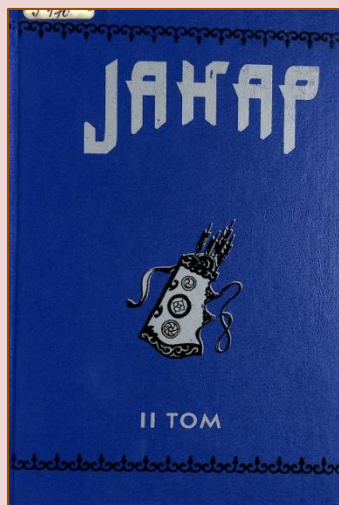
Кечек таадазы бастыра бойынын билерин Николайга айдып берерге амадаган. Айдарда, ада келтегейинен Сыран кайчы-таадазы, эне јанынан чөрчөкчи Кечек таадазы, кожончы Семейон энези – үези јаштан ала албатыдан билип алган кай ла тегин (прозалык) чөрчөктөрд, кеп куучындарды, соојындарды, коо күүлү кожондорды Николайга карамы јоктон көгүс энчи эдип айдып бергендер. Олор ол амадузына јеткен, кайчыга бек, элбек төзөмјилү оос чүмдемел берип салган.

Алтай Республиканын Эл-кайчызы Н. К. Ялатов јиит үйеге артырган энчизин тай ат көдүрип болбос, тар эжиктен ылтам өдүп албас.

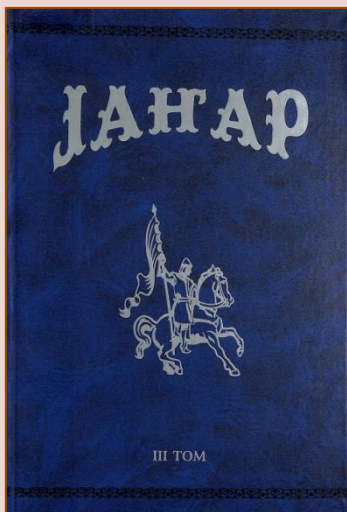
Николай Кокурович 2002 жылда оорудан улам јада калган.

1997 j

2002 j

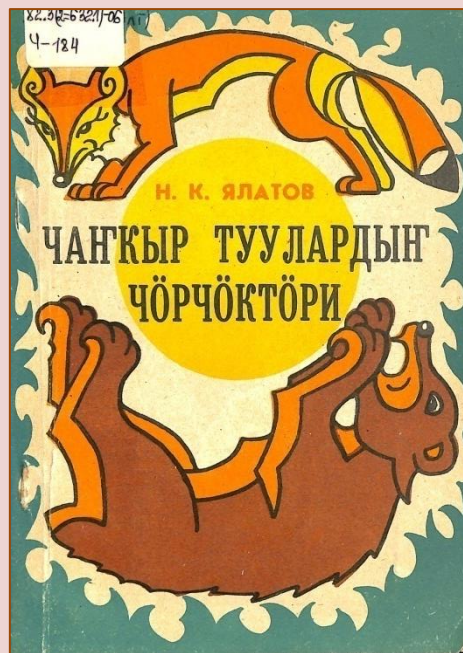
2004 j

Николай Кокурович 1990 жылда Калмыкияда Бастырателекейлик конференцияда турушкан. Анда ол билимчилерле, студенттерле јолугып, стадиондо ойын-концертте туружып, алтай албатынын эн јаан «Јангар» деген ат-нерелү кай чөрчөгин кайлаган.

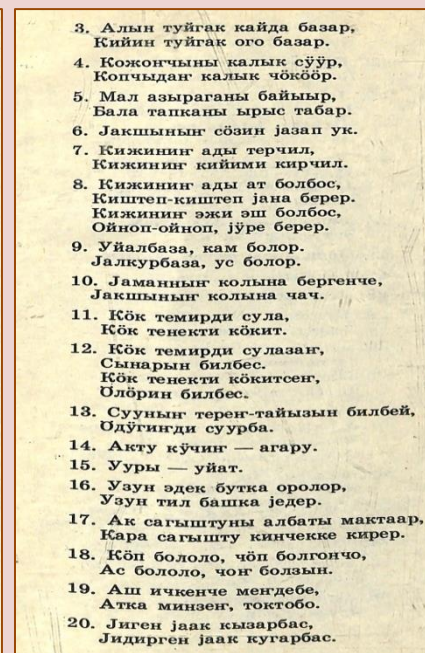
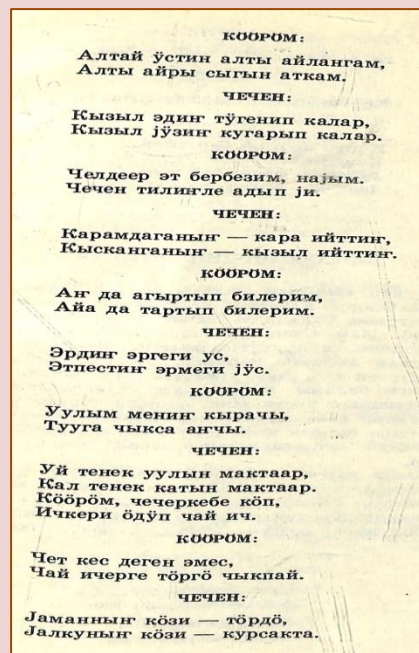
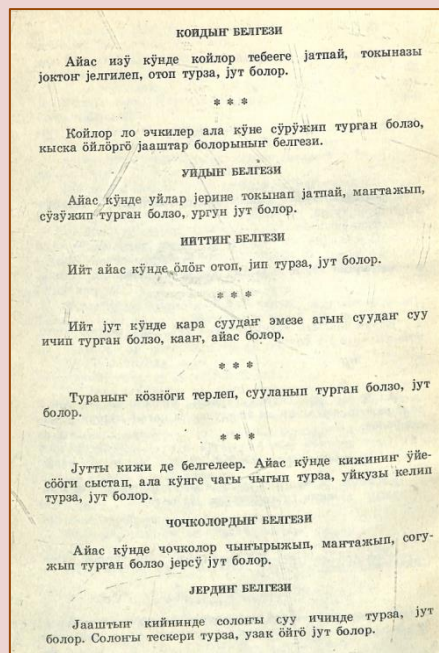
1997 жылда Н. К. Ялатовтын «Јайалталу Јангар баатыр» деп кай чөрчөги «Јангар» деп адалып, үч томло ак-јарыкка чыккан. Кайчынын айтканыла, «Јангар» телекейде эн јаан кай чөрчөктөрдин бирүзи. Ол 36098 үлгерлик јолдыктардан туруп јат.

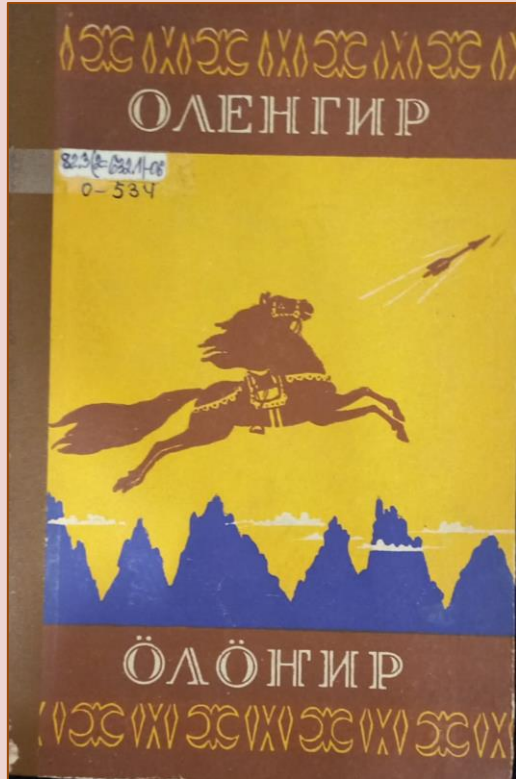
Бу жуунтыга кирген чөрчөктөр кычыраачыларга жилбилү болор. Олордо ач, керик, калју бай жайзандарды тегин улус омогыла, сүмезиле, санаазыла, жалтанбазыла јенип турганы керегинде айдылат. Темдектезе: «Борсык», «Чай ла турна», «Чымалы ла бака» ла о.ө. чөрчөктөр.

Жуунтыга анайда ок кеп, чечен ле көөрөм сөстөр, айдын-күннин белгелери кирген.

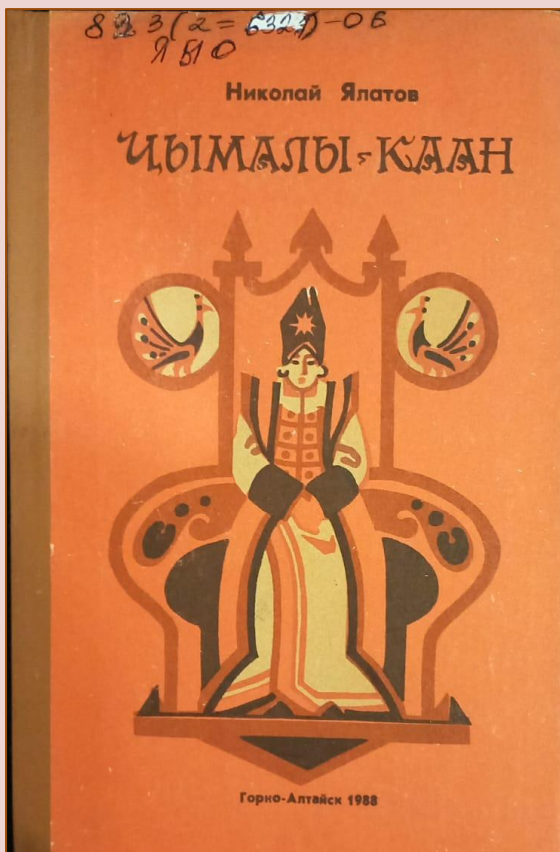
1993 j

1970 j

«Öлөнир» - јаан алтай кай чөрчөк, алдынан бичик болуп чыккан. Кире сөзин бичиген, литературный эдип жазаган ла орус тилге кыскарта прозалык эдип көчүрген кижиси С.С. Суразаков.

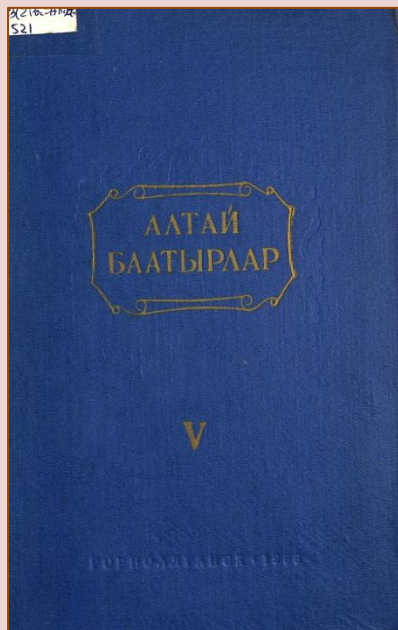

1988 j

Николай Кокурович бу чөрчөкти 1933 жылда баштапкы катап Акайрыда Сабашкин Настан деп кайчыдан уккан. Чөрчөк анылу: мында жанжыккан сюжеттерден башка анылу элижип-селижип барган тизүлерден турган учуралдар көп. Өскө кайчылардын чөрчөктөрине көрө, Ялатовтын «Чымалы-каан» деп чөрчөги мифтерле, кеп куучындарла, тегин чөрчөктөрлө чике колболыжып, оорды бойына кожуп, аныланып јат.

«Кай чөрчөктөр жебрен өйлөрдөн бери айдылып келген учун, олардо озогы жадын-жүрүм ончо жанынан көгүзилген учун, биске сүрекей бийик баалу, тузалу болот. Олор ажыра бис озогызын жакшы биледибис, баатырлардын сүр-кеберлери, олар төрөлин сүүгени, албаты учун турушканы, жайым учун тартышканы, жер үстинде ончо жаман кылыктарды жоголторго амадаганы эмди де өйдөги улусты үредип, бойларына темештирип жат. Кай чөрчөктөрдин жаркынду, чечен, жараш сөстөри албатынын тилинен жоголбогон до, жоголбос то. Алтай героический эпос бастыра ороонго ло телекейге жарлалып, кычыраачылар ортодо бийик макта турат».

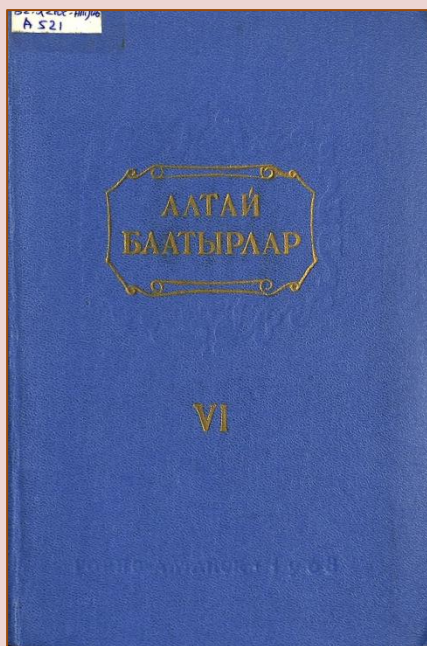
С. С. Суразаков

1966 j.

«Алтай баатырлар» деп тизүнинг v томына кайчынын «Катан – Көкшин ле Катан -Мерген» деп кай чөрчөги кирген. Бу чөрчөкти Н. Ялатов 1935 жылда Сыран таадазынан уккан. Чөрчөкти Н. Ялатов бойы айдып, бойы 1965 жылда бичиген. Литературалык эдип Т. Тюхтенов жазаган.

Чөрчөк эки карындаштын жүрүмин көргүзет. Жаан карындажы мактанчак, сөс укпас болзо, кичү карындажы керсү, улуска киленкей болуп көрүнөт.

1968 j.

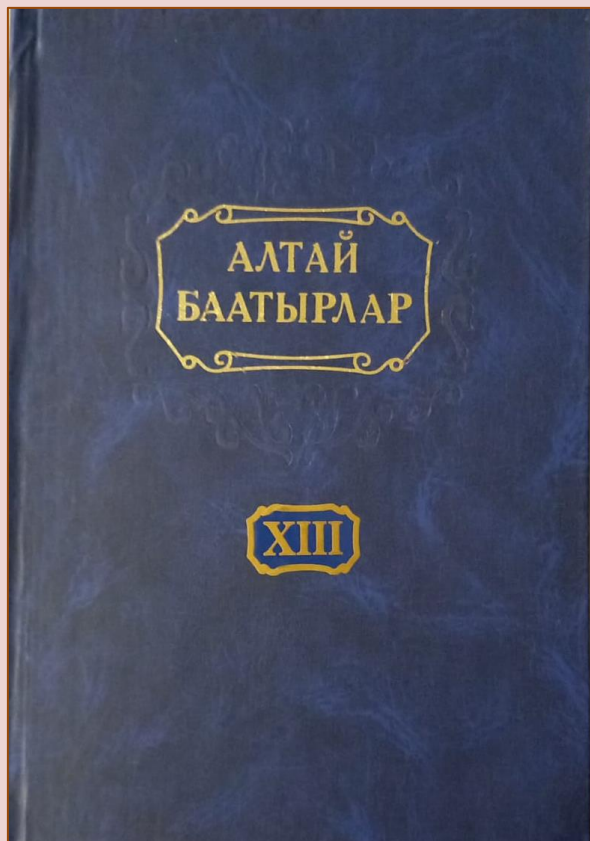
«Алтай баатырлар» деп тизүнинг VI томына Николай Кокуровичтин «Көстөй Мерген» деп кай чөрчөги кирген.

Чөрчөкти айткан кижиге Ёстиги – Апшыйактуда жаткан

Рыспаев Иван деп таайы.

1968 жылда Н. К. Ялатов чөрчөкти бойы бичийле, Туулу Алтайдын история, тил ле литература аайынча научный шинжү өткүрер институтуна ийген.

Литературный эдип С. С. Суразаков жазаган.

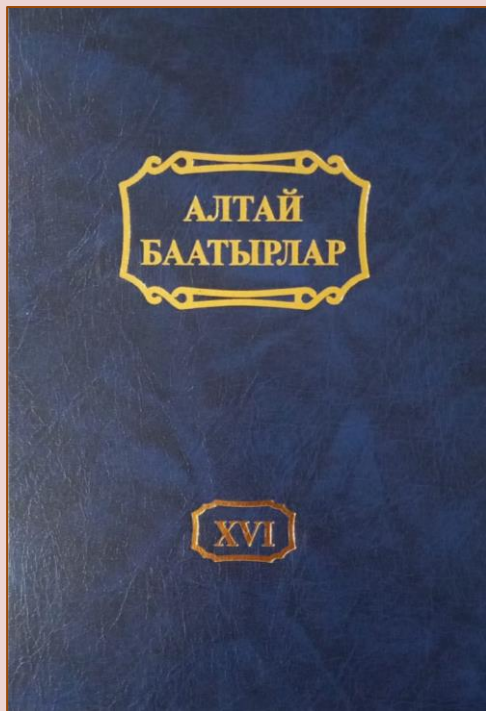

2004 j.

«Алтай баатырлар» деп тизүнинг XIII томына ат-
нерелү алтай кайчылардын : Н. У. Улагашевтин «Кан-
Тутай», А. Г. Калкиннин «Өскүс-Уул», Т. А. Чачияковтын
«Темирче туйгакту көбөн жалду көк боро атту Кан-Будай»,
Н. К. Ялатовтын «Көгүлдей баатыр» деп кай чөрчөктөри
кирген.

Бу салынган ончо кай чөрчөктөр мындый
ууламжыла солун болор: түндештирер ле удур-тедире
тургузарында, түўкилик – типология жанынан, телкем ле
өйлик кемжиштер келтегейинен.

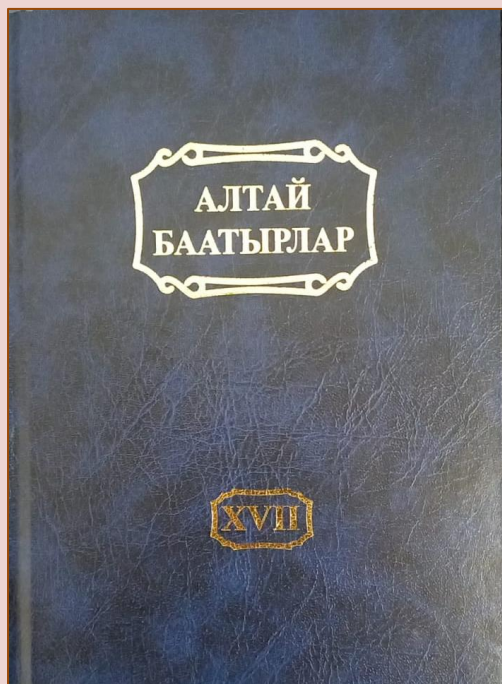
Фольклористтер, этнографтар, түўкичилер, кай
чөрчөклө јилбиркеп тургандар – ончолоры бойларынын
күўниле, табыла кай чөрчөктөрдү шиндеери јанынан
амадулар, задачалар ла проблемалар тургузып
иштеерине бу бичик јаан болужын јетирер.

2018 j.

«Алтай баатырлар» деп тизүнинг XVI томына Алтайдын башка-башка талаларында чыккан-өскөн лө журтаган атту-чуулу кайчыларынан бичилген кай чөрчөктөри кирген: А. Марковтын «Ак боро атту Ак – Бий каан», Г. Юлуковтын «Алтай-Буучай», Н. Ялатовтын «Алтын-Тандак» ла о. ө.

Бу кай чөрчөктөрдө баатыр ла онын уулы табаручы өштүлерле тартышканы ла эли-јонын, јерин јайымдаганы керегинде айдылат.

2021 j.

«Алтай баатырлар» деп тизүнинг XVII томына Алтайдын башка-башка далаларында журтаган кайчыларынан бичилген 11 кай чөрчөк кирген, ол тоодо Н. К. Ялатовтын «Ай-Солоны» деп кай чөрчөги.

Бу кай чөрчөк 5551 үлгерлик јолдыктан турган, институттын билим көмзөзине 1969 јылда табаштырылган. Кай чөрчөктинг тилинин јаражын ла эптүзин анылаар керек.

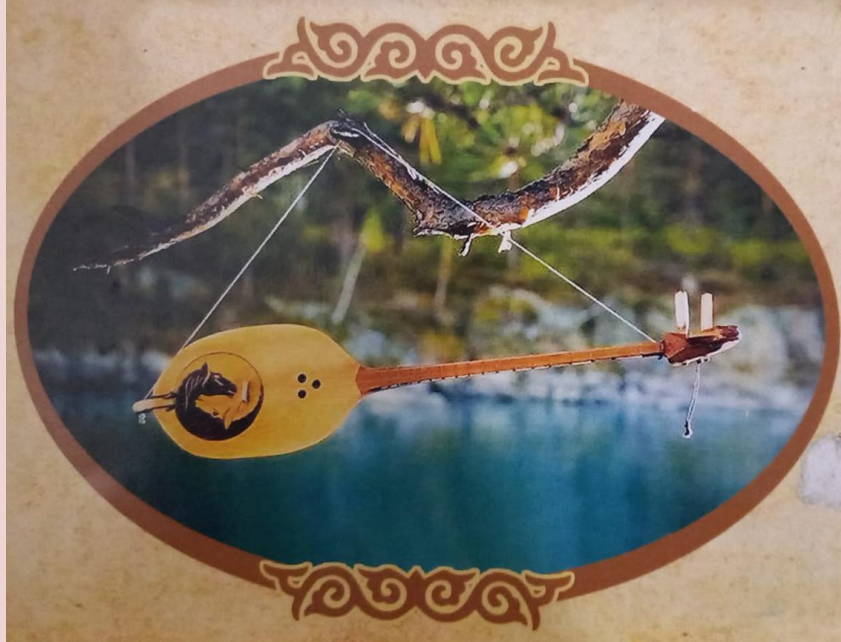
«...Ады-чуузы чыккан кайчылардан анчада ла кайчы Николай Кокурович

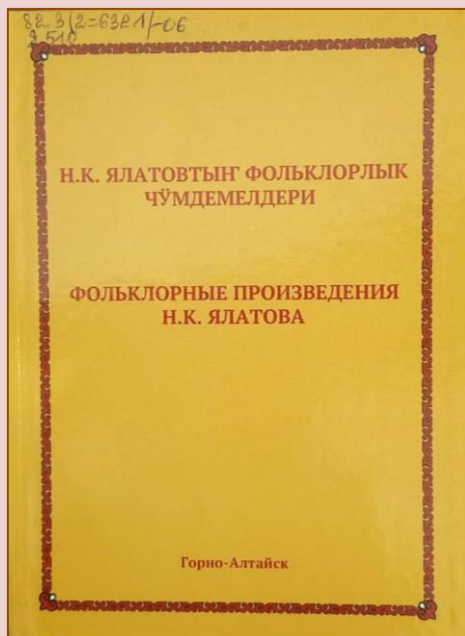
Ялатов бойынын јайалтазыла тын аңыланып јат.

Ол алтай албатынын, бойынын билгириле, энциклопедизи болгон.

Онын билбес немези јок, суразан ла ончозын айдар».

Т. Б. Шинжин

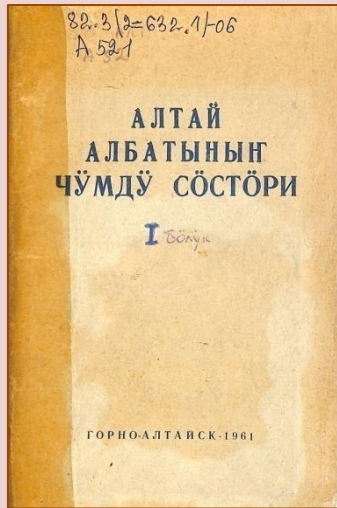

2017 j

Алтай калыктын ады јарлу чөрчөкчизинин Н. К. Ялатовтын фольклорлык чүмдемелдери алтайдан орус тилге көчүрилип, мындай бичик чыгарылган. Бичиктин редакторы – филология билимнин докторы Т. М. Садалова; тургузаачы-көчүрөөчи, кире сөстин авторы – М. А. Демчинова.

Мынайда эткен иштин бир шылтагы – ол алтай фольклорло өскө тилдү улустар јууктада танышсын деп амаду болгоны; экинчизинде – алтай тилди үренерге тургандарга јенилте болзын, тилис јоголбозын деген күүн-санаа болгон. Анайда ок балдарды эки тилге тен-тай үредерине бу бичик база тузалу.

1961 j.

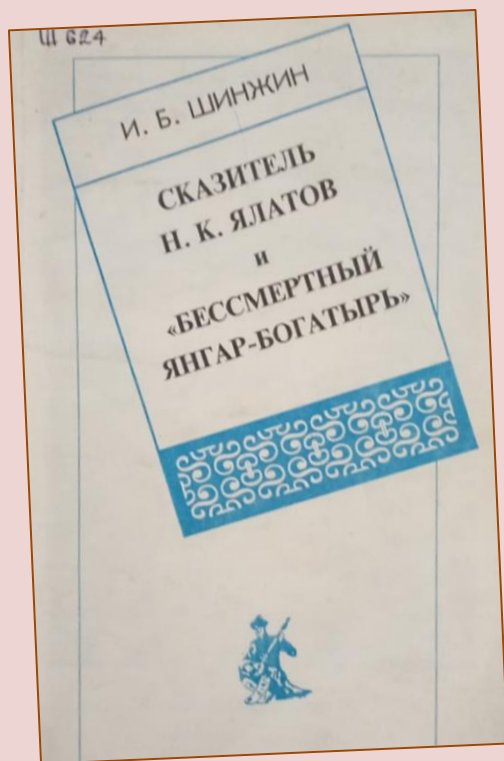

1962 j.

1963 j.

1961-1962 жылдарда алтай албатынын оосло чүмдеген поэзиясынын баштапкы ла экинчи бөлүктөри кепке базылып чыккан. Баштапкы жуунтыга көп кожондор, экинчи жуунтыга куучындар кирген болзо, үчинчи бөлүктө көп алтай чөрчөктөр кепке базылып чыккан. Анчада ла Н. К. Ялатовтын жууган чөрчөктөри көп кирген. Темдектезе: «Ирбизек», «Кызыл тыт», «Энезинин уулы Эр Чадак», «Эки баја» ла о.ө.

1997 j.

1997 жылда кайчынын 70 жажына учурлай И. Б. Шинжиннинг баштанкайыла бу бичик кепке базылып чыккан. Жаан эмес бичикте Иван Боксурович кайчынын жүрүми, эткен ижи ле «Јанар» кай чөрчөк керегинде бичиген. Анайда ок кайчынын солун сүр јуруктары кепке базылып чыккан.

Н. К. Ялатов, мал-аштын эмчизи.
1953 j. Шебалин аймак.

Билези. Отурганы: М. А. Ялатова – үйи, кайын энези –
Жаңарчы, Н. К. Ялатов балдарыла кожо. 1953 j.

Н. К. Ялатов ло Т. Б. Шинжин
кай чөрчөк бичиир өйдө. 1978 j.

Алтай албатынын чөрчөгін куучындаар өйдө.
1990 j.

Кайлаар өйдө, 1993 j.

Н. К. Ялатов чөрчөк айдар өйдө.

Н. К. Ялатов jiит бичиичилердин жуунында. 1996 j.

Кайчылар керегинде мындый справочниктерден таап кычырып көригер:

